

Şehrezûrî'nin Tarif Konusundaki Görüşleri

Adem EVMEŞ | 0000-0001-6934-4221

Dr. Öğr. Üyesi | Yazar | ademevmes_71@hotmail.com

Aksaray Üniversitesi | 026db3d50

İslam Felsefesi | Aksaray, Türkiye

Öz

Doğru düşünmenin kurallarını koyan mantık, tasavvur ve tasdik olarak iki kısma ayrılır. Tasavvur bölümünün amacı, tasavvurî bilinenlerden tasavvurî bilinmeyenlere ulaşmaktır. Dolayısıyla tasavvurî bilinmeyenlere ulaşmak için tariflere ihtiyaç duyarız. Bu makalede İsrâk felsefesinin önemli temsilcilerinden biri olan Şemsüddin Şehrezûrî'nin (öl. 687/1288'den sonra) tarif hakkındaki görüşleri, problemleri ele alış şekli ve bunlara verdiği cevaplar incelenmektedir. Şehrezûrî, müstakil felsefe ansiklopedisi olarak ifade edilebilecek olan *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye* eserinin yanı sıra Sühreverdî'nin (öl. 587/1191) *Hikmetü'l-İsrâk* ve *et-Telvihât* eserlerine şerh yazmıştır. Şehrezûrî'nin tarif konusundaki görüşlerini *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye* eseri başta olmak üzere *Hikmetü'l-İsrâk* ve *et-Telvihât*'a yazdığı şerhler esas alınarak incelenmiştir. Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye* ve *et-Telvihât* şerhinde tarif konusunu Meşşâî tarzda ele alırken, *Hikmetü'l-İsrâk* şerhinde ise Sühreverdî'yi takip ederek İbn Sînâci tarif teorisine yönelik eleştirilerini incelemektedir. Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*'de tarif konusunu tarif eden-tarif edilen ilişkisi bağlamında ele almaktadır. Tarifte meydana gelebilecek hataları ise Sühreverdî'nin *et-Telvihât*'ını esas alarak ortaya koymaktadır. *Hikmetü'l-İsrâk* şerhinde ise İbn Sînâ'nın (öl. 428/1037) *el-İşârât*'ta ortaya koyduğu tarif teorisini eleştirerek, tarifi zorluğuna dikkat çekmektedir. Özellikle tarifi cins ve ayırmadan meydana geldiği iddiası Şehrezûrî tarafından ciddi bir şekilde eleştiriyeye tabi tutulmuştur. Çalışmamızda ilk olarak tarifi, kendisinin hakikatinin belirlenmesi yani doğru bir şekilde nasıl tarif edileceği ele alınmakta ve Şehrezûrî'nin bu konu hakkındaki görüşleri incelenmektedir. Daha sonra beş tümele dayanarak ortaya çıkan tarif çeşitleri, misal ve kavram yoluyla tarif; tarifte dikkate alınması gereken şartlar Şehrezûrî'nin görüşleri çerçevesinden bakılarak ele alınmaktadır. Son olarak ise Şehrezûrî'nin, Fahreddin Râzî'nin (öl. 606/1210) ileri sürdüğü tarifi imkânına yönelik itirazlarını nasıl ele aldığı ve ne şekilde çözüm sunduğu incelenmektedir. Ayrıca onun İslâm mantık geleneğindeki yeri, önemi ve katkıları belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Mantık, Tarif, İsrâk Felsefesi, Sühreverdî, Şehrezûrî.

Atıf Bilgisi

Evmeş, Adem. "Şehrezûrî'nin Tarif Konusundaki Görüşleri". *Rize İlahiyat Dergisi* 23 (Nisan 2023), 167-177.

<https://doi.org/10.32950/rid.1252892>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi		
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 18.02.2023	Kabul Tarihi: 14.04.2023	Yayın Tarihi: 20.04.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme		
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.		
Benzerlik Taraması	Yapıldı - iThenticate		
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
Etik Bildirim	ilahiyyatdergi@erdogan.edu.tr		
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.		
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.		

Dizinlenme Bilgisi

Views of Shahrazūrī on the Subject of Definition

Adem EVMEŞ | 0000-0001-6934-4221

Asst. Prof. | Author | ademevmes_71@hotmail.com

University of Aksaray | 026db3d50

Islamic Philosophy | Aksaray, Türkiye

Abstract

The logic, which sets the rules of correct thinking, is divided into two parts as tasawwur and tasdiq. The aim of the chapter of tasawwur is to reach the tasawwuri unknowns from the tasawwuri knowns. Therefore, we need descriptions to reach the tasawwuri unknowns. In this article, the views of Shahrazūrī (d. 687/1288 after), who is one of the important representatives of the Ishrāq philosophy, about the definition, the way he handled the problems and the answers he gave to them are examined. Shahrazūrī is the author of the work of *Rasā'il al-Shajara al-ilahiyya*, which can distinctly be expressed as a philosophy encyclopedia, besides he wrote glossa on the *Hikmat al-Ishrāq* and *al-Talwihāt*, works of Suhrawardī's (d. 587/1191). Shahrazūrī's views on the definition have been examined on the basis of his commentaries on *Hikmat al-Ishrāq* and *al-Talwihāt*, especially in *Rasā'il al-Shajara al-ilahiyya*. While Shahrazūrī deals with the subject of definition in Peripatetic style in the commentary of *al-Talwihāt* and *Rasā'il al-Shajara al-ilahiyya*, in the commentary of *Hikmat al-Ishrāq*, he follows Suhrawardī and analyzes his criticisms of the Ibn Sīnā theory of definition. Shahrazūrī deals with the subject of definition in *Rasā'il al-Shajara al-ilahiyya* in the context of the relationship between the one who defines and the one who is defined. It reveals the mistakes that may occur in the definition based on Suhrawardī's *al-Talwihāt*. In his commentary on *Hikmat al-Ishrāq*, he criticizes the theory of definition put forward by Ibn Sīnā (d. 428/1037). In *al-Isārāt* and draws attention to the difficulty of the definition. In particular, the claim that the definition consists of carnal and discrepant origin was severely criticized by Shahrazūrī. In our study, firstly, the determination of the truth of the description, that is, how to define it correctly, is discussed and Shahrazūrī's views on this subject are examined. Then, the types of descriptions that emerged based on five universals, definition by example and concept; The conditions to be taken into account in the definition are discussed from the perspective of Shahrazūrī's views. Finally, it is examined how Shahrazūrī handled the objections of Fakhr al-Dīn al-Rāzī (d. 609/1210). In addition, his place, importance and contributions in the Islamic logic tradition will be tried to be determined.

Keywords

Logic, Definition, Enlightenment Philosophy, Suhrawardī, Shahrazūrī.

Citation

Evmeş, Adem. "Views of Shahrazūrī on the Subject of Definition". *Rize Theology Journal* 23 (April 2023), 167-177.

<https://doi.org/10.32950/rid.1252892>

Publication Information

Type	Research Article		
Process Information	Date of Submission: 18.02.2023	Date of Acceptance: 14.04.2023	Date of Publication: 20.04.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External		
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.		
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Complaints	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

Giriş

İşrâkî felsefe Sühreverdî'nin (öl. 587/1191) ölümünden sonra İşrâkî metinlere yazılan birçok büyük şerhte varlığını devam ettirmiştir.¹ 13. yüzyıldan sonra yaşamış olan Şehrezûrî (öl. 687/1288'den sonra), İbn Kemmûne (öl. 683/1284) ve Kutbu'ddin Şirâzî (öl. 710/1311) gibi düşünürler, hem Sühreverdî'nin eserlerine şerh yazarak hem de müstakil eserler kaleme alarak İşrâkî tavırlarıyla dikkat çekmişlerdir. Bu şarihler içerisinde Sühreverdî'nin işrâk felsefesi kavramına en bağlı olan Şehrezûrî'dir.² İşrâkî felsefenin anlaşılması ve aktarılmasında önemli katkıları bulunan Şehrezûrî'nin hayatı hakkında az malumata sahibiz. Tam adı Şemsüddin Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî (öl. 687/1288'den sonra)'dir. Nisbesinden de anlaşıldığı üzere Hemedan ve Erbil arasında yer alan Şehrezûr'da dünyaya gelmiştir.³ Kendisi *Şerhu Hikmetü'l-İşrâk*, *Şerhu't-telvihât*, *eş-Şeceretü'l-ilahiyye* ve *Nüzhetü'l-ervâh* eserleriyle tanınır. Şehrezûrî, derin bir bağlılıkla Sühreverdî'nin felsefesini ele almaktadır.⁴ Şehrezûrî'nin felsefi düşüncesi, Meşşâî felsefeye karşı Platoncu ve Yeni Platoncu unsurları kullanan İşrâkî felsefeyi temellendirme üzerine inşa edilmiştir.⁵ Şehrezûrî'nin 23 Zilhicce 680 (4/5 Nisan 1282) tarihinde nihayete erdirdiği⁶ *eş-Şeceretü'l-ilahiyye* adlı ansiklopedik eserinde İşrâkî felsefesinin sembolik ve Meşşâîlik karşıtı vurgusunun yanı sıra alegorik, ilhami ve fantastik yönlerini de içine katarak bunlar üzerinde derinlemesine incelemede bulunur.⁷ Şehrezûrî'nin *eş-Şeceretü'l-ilâhiyye* eserinden sonra tamamladığı *Şerhu Hikmetü'l-İşrâk* eserinde İbn Sînâ felsefesine yönelik eleştiriler vurgulamış, Sühreverdî'nin görüşlerini derli toplu sunmuş ve kapalı olan yerler açıklığa kavuşturmuştur.⁸ *eş-Şeceretü'l-ilahiyye* ve *Şerhu Hikmetü'l-İşrâk* eserleri tahkik edilip neşredilmiştir.

Bu çalışmada, İslam düşüncesinde önemli isimlerden biri olan Şehrezûrî'nin tarif konusundaki görüşleri ve bu çerçevede ortaya çıkan problemler ele alınmaktadır. Klasik mantıkta tarif, tasavvurî bilinmeyenlerin bilgisine ulaştırmaktadır. Bu açıdan tarif konusu mantık için önemli bir konumda yer almaktadır. Çalışmamızda Şehrezûrî'nin mantık eserleri bağlamında tarif konusundaki görüşleri incelenmekle birlikte Sühreverdî sonrası İşrâkî düşünce içerisinde gelişen mantık geleneğindeki tarif anlayışı ortaya konulmaktadır. Ayrıca tarif konusu, problemleriyle birlikte incelenerek ana problemler, tartışma noktaları ve İbn Sînâ'nın tarif anlayışına yönelik eleştiriler açığa çıkarılacaktır. Yapılan literatür taramasında Şehrezûrî hakkında yapılan çalışmaların daha çok metafizik, ahlak, siyaset vb. konularla ilgili görüşlerini incelediği tespit edilmiştir.⁹

Şehrezûrî'nin mantık ilminin önemli konularından olan tarif konusuyla ilgili fikirlerini ele almadan önce mantık ilmini, felsefi içerisinde nerede konumlandığına genel olarak bakmakta fayda vardır. Şehrezûrî ilimleri ilk olarak başka ilimlerin elde edilmesi için alet konumunda olanlar olarak ikiye ayırır. Alet ilimleri mantık ve dil ilimleridir. Dil ilimleri de nahiv, sarf, beyan, belagat ve kitabet şeklinde alt dallara ayrılır. Şehrezûrî daha önce hiç kimsenin ilimleri bu şekilde taksim etmediğini belirterek kendisinin müsahele yoluyla bunları dile getirdiğini söyler. Devamında bizzat kendisi için tahsil edilmek istenen ilimleri, nazarî hikmet ve amelî hikmet olarak ikiye ayırır. Nazarî hikmet, fiillerimiz ve amellerimiz ile ilgili olmayan yani varlığında ve yokluğunda tesirimizin bulunmadığı şeyleri inceleyen ilimdir. Amelî hikmet ise fiillerimiz ve amellerimiz ile ilgili olan yani varlığında ve yokluğunda tesirimizin bulunduğu şeyleri inceleyen ilimdir. Şehrezûrî nazarî hikmeti, fizik (tabiî), matematik (riyâzî) ve metafizik (ilâhî); amelî hikmet ise ahlak, menzîlî (ev yönetimi) ve medenî (siyaset ilmi) olarak üç kısma ayırır. Şehrezûrî'ye göre nazarî hikmetin aleti olan mantık ilmi, dokuz kısımdır. Bunlar; İsbâgûcî, *Kategoriler*, *Önerme (İbâre)*, *Kıyas*, *Burhan*,

¹ Hüseyin Ziyâî, "İşrâkî Gelenek", çev. Şamil Öçal - Hasan Tuncay Başoğlu, *İslam Felsefesi Tarihi*, ed. Seyyid Hüseyin Nasr - Oliver Leaman (İstanbul: Açılım Kitap, 2017), 2/116.

² Ziyâî, "İşrâkî Gelenek", 2/117.

³ Burhan Köroğlu, "Şehrezûrî" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2010), 38/462; Şemsüddin Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâh*, (Mütercim girişisi), çev. Eşref Altaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 15.

⁴ Ahmet Kamil Cihan, "Sühreverdî ve İşrâkîlik", *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*, ed. M. Cüneyt Kaya (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 422.

⁵ Aygün Akyol, *Şehrezûrî Metafizizi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2017), 250.

⁶ Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâh*, 21.

⁷ Ziyâî, "İşrâkî Gelenek", 2/122.

⁸ Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâh*, 22-23.

⁹ Şehrezûrî'nin felsefi düşüncelerini inceleyen çalışmalardan bazıları şunlardır: Aygün Akyol, *Şehrezûrî Metafizizi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2017); Ömer Faruk Altıparmak, Şehrezûrî'de Tasavvuf-Felsefe İlişkisi (Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999); Michael Privot, "Şehrezûrî el-İşrâkî'nin Çalışmalarının Tipolojisi Üzerine Bazı Notlar", çev. Aygün Akyol, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/21 (2012); Fatih Aydın, Şehrezûrî'nin Ahlak ve Siyaset Düşüncesi (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014); Ramazan Yıldırım, Şehrezûrî'nin Tabiat Felsefesinde Nefs Teorisi (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005); Kemal Sözen, Şehrezûrî'nin el-Şeceret el-İlahiyye İsimli Eseri ve Türkçe Tercümesi Semeret el-Şecere (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989); Asiye Aykıt, "Şehrezûrî Düşüncesinde Nefsin Kuvvelerinin Ahlakî Tekâmüle Tesiri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/3 (2022.)

Cedel, Muğalata, Hitabet ve Şiir'dir.¹⁰ Şehrezûrî'nin yapmış olduğu taksimden anlaşıldığı üzere mantık, nazârî hikmetin aletidir.

1. Tarif Teorisi

Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye* isimli ansiklopedik eserinde "tarif" kavramı doğrudan tanımlamaz. Şöyle ki tarif kavramının mahiyeti, yazar tarafından tanımlayan (*muarref*) ve tanımlanan (*muarref*) arasındaki ilişkiden hareketle ortaya konulmaktadır. Şehrezûrî, tarif eden ve tarif edilen arasındaki ilişkiyi şu şekilde ortaya koymaktadır:

"Bir şeyi tarif edenin (*muarref*) bilgisi, bilinmek istenen şeyin (*muarref*) bilgisinin sebebi (illet) veya o şeyin kendisi dışındakilerden ayrışmasını (*temyizini*) gerektirir. Dolayısıyla tarif edenin (*muarref*), tarif edilenden (*muarref*) önce gelmesi zorunludur. Çünkü sebep (illet), sebepliden (*ma'lûl*) önce gelir. Tarif edenin, tarif edilenden başka olması gerekir. Zira tarif eden sebebe ilişkin bilgi, tarif edilen sebepliden önce gelmelidir. Şayet tarif edene ilişkin bilgi önce gelmeseydi ve o ikisine (tarif eden-tarif edilen) ilişkin bilgi beraber bulunması durumunda biri diğerinin tarif edeni olamaz. Evlâ olan tersi durumdur (tarif edene ilişkin bilginin önce gelmesi). Eğer ki tarif edilen önce gelirse bu durumda tarif eden olamaz. Çünkü bilinmeyen (*meçhûl*), bilinenin (*ma'lûm*) tarif edeni olmaz."¹¹

Alıntılıdığımız paragrafta geçen kavramlardan ilki "tarif eden (*muarref*)" kavramıdır. Bu kavram mahiyeti açıklayıcı anlamında olan "kavl-i şârih" söz öbeği ile eş anlamlıdır.¹² Tarif eden ile tarif edilen arasında çıkarabileceğimiz temel yargılar şu şekilde sıralanabilir: (1) Tarif edenin bilinmesi, tarif edilenin bilgisini gerektirmektedir. (2) Tarif eden, tarif edilenin kendisi dışındaki şeylerden ayrışmasını sağlayandır. (3) Tarif eden, tarif edilenden farklı olmalıdır. (4) Tarif eden ile tarif edilen arasında sebep-sebepli (*illet-malûl*) ilişkisi vardır.

Şehrezûrî tarif eden ile tarif edilen arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturduktan sonra değindiği diğer bir problem tarif edenin tarif edilenden başka olduğu problemidir. Tarif edilen, tarif edilene özdeş olmadığına anlaşılabilmesi için ilk olarak "tarif edenin bilgisinin, tarif edilenin bilgisinden önce olmalıdır." yargısının bilinmesi gerekir. Bu iki kavramın özdeş olamayacağı kesinliğe kavuştuğuna göre bu durumda "Tarif eden ile tarif edilen arasında nasıl bir ilişki vardır?" sorusunun cevabı aranabilir.

(1) Tarif eden, tarif edilenden daha geneldir (e'âm): Daha önce ifade ettiğimiz gibi tarifin amacı, tarif edilenin hakikatine ulaşmak ve tarif edileni kendi dışında kalan şeylerden ayırmaktır. Şöyle ki tarif eden, tarif edilenden daha genel olduğu kabul edildiğinde tarifin amacı tam manasıyla gerçekleşmez. Örneğin, "İnsan nedir?" diye sorulduğunda "İnsan, canlıdır." denildiğinde insanın hakikati bilinmediği gibi kendisi dışında kalan şeylerden de ayırtılmamaktadır.¹³ Dolayısıyla daha genel olan "canlı" kavramı ile insanı tarif etmek, insanın bilgisine ulaştırmadığı gibi kendisi dışında kalan şeylerden de ayırtılmamaktadır.

(2) Tarif eden, tarif edilenden daha özeldir (*ehass*): Tarif edenin, tarif edilenden daha özel olması da mümkün değildir. Zira tarif edenin, tarif edilenden daha özel olması daha kapalı olmasına (*ahfâ*) neden olmaktadır. Daha genel olanın akıldaki varlığı, daha fazla olduğundan, daha özel olana göre bazı kayıtlara daha az ihtiyaç duymaktadır. Sonuç olarak daha özel olan daha fazla kayıtlara ihtiyaç duyduğundan daha genel olana nisbetle daha kapalı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu noktada şu kabul dile getirilir: Tarif edenin, tarif edilenden daha açık (*eclâ*) olması gerekir.¹⁴

(3) Tarif eden ile tarif edilen arasında genellik ve kavram (*mefhum*) açısından eşitlik olmalıdır: Şehrezûrî'ye göre tarif eden, tarif edilenden daha genel veya daha özel olamayacağından, genellik ve kavram açısından eşitlik olması gerekir. Örneğin "insan" ve "düşünen (*nâtık*)" kavramları genellik açısından eşit iken; "düşünen hayvan" ile "insan" arasında kavram (*mefhûm*) açısından eşitlik vardır.¹⁵

Şehrezûrî, tarif eden ile tarif edilen arasında nasıl bir ilişki olması gerektiği konusunu açıklığa kavuşturduktan sonra tarifin hangi unsurlardan meydana geldiği meselesi hakkında konuşur. Tarif, tarif edilecek şeye özgü şeylerden oluşmalıdır. Zira başka bir şeye özgü şeylerden tarif meydana gelirse, bu durumda tarif edilecek şeyin bilgisine nasıl ulaşabiliriz? İnsanın tarifi üzerinden tarifin unsurlarını açık hale getirebiliriz. Söz konusu tarif, (1) tarif edilenin tek tek bütün unsurlarının toplamından ve tarif edilene özgü olan parçalardan (*eczâ*) meydana gelir. İnsanın "düşünen, gülen, yazan" olarak tarif edilmesi örnek verilebilir. Zikrettiğimiz örnekte ifade edilen unsurların her birinin toplamı ve parçaları tarif edilen insana özgü unsurlardır.

¹⁰ Şemsüddîn Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye fi 'ulûmi'l-hakâ'iki'r-rabbâniyye*, thk. Necefkulî Habîbî (Tahran: Müessesesi-i Pjuheş-i Hikmet ve Felsefe-i İnan, 1373), 1/20-33; Şehrezûrî nazârî ve amelî hikmet şeklinde yaptığı ikili taksimde İbn Sînâ'nın etkisi görülmektedir. Bk. Ebû Alî İbn Sînâ, *Mantığa Giriş*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 5-7; Salih Yalın, "Şehrezûrî'de Aile Ahlâkı", *Bilimname* 17/2 (2009), 230-231.

¹¹ Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/95.

¹² Şemsüddîn Şehrezûrî, *Şerhu't-Telvihât*, Damad İbrahim Paşa, nr. 819, 21a.

¹³ Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/95-96; Şemsüddîn Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetül-İsrâk*, thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih - Tefvîk Alî Vehbe (Kahire: Mektebetü's-sekafeti'd-diniyye, 2012), 1/273.

¹⁴ Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/96; Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetül-İsrâk*, 1/273.

¹⁵ Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/96; Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetül-İsrâk*, 1/273.

Burada ifade edilenlerin tümü insan dışında hiçbir varlıkta mevcut değildir. Ya da tarifte, (2) zikredilenlerin bir kısmı tarif edilene özgü olurken; diğer bir kısmı da başkalarına özgü olabilir. İnsanın, “düşünen bir canlı” olarak tarif edilmesini örnek verebiliriz. Tarifte yer alan “düşünen” insana özgü iken; “canlı” kavramı ise insan dışında kalan başka canlılara da özgüdür. Son olarak tarifte, (3) ifade edilen unsurların toplamı tarif edilene özgü olur; ancak tarifte ifade edilen unsurlar tek tek ele alındığında tarif edilene özgü olmaz. Mesela, yarasanın “doğuran kuş” olarak tarif edilmesini örnek verebiliriz.¹⁶

Şehrezûrî'ye göre tarif, (1) tarif edilenin hakikatine dâhil olan şeylerden meydana gelebilir. Eğer tarif, yakın cins ve yakın ayırmadan meydana gelirse “tam tanım (*hadd-i tam*)” denir. Örneğin insanın “düşünen canlı” olarak tarif edilmesi tam tanımdır. Söz konusu tarif, uzak cins ve ayırmadan veya sadece ayırmadan meydana gelirse “eksik tanım (*hadd-i nâkıs*)” denir. Örneğin insanın “tam düşünen bir cisim” veya “sadece düşünen” olarak tarif edilmesi eksik tanım olur.

(2) Tarif, tarif edilenin hakikatinin haricinde olan şeylerle meydana gelebilir. Dolayısıyla tarifi mahiyetten ayrılmayan şeylerle –açık olan lazım- yapılması gerekir. Örneğin insanın “yazan” ve “gülen” olmasını örnek verebiliriz.

(3) Tarif, tarif edilenin hakikatine dâhil olan ve hakikatinin haricinde olan şeylerle meydana gelebilir. Eğer tarif yakın cins ve açık olan hâssa-i lazimedden meydana gelirse “tam betim (*resm-i tâm*)” denir. İnsanın “gülen bir canlı” olarak tarif edilmesi tam betimdir. Eksik betim (*resm-i nâkıs*) ise uzak cins ve hâssadan meydana gelir. İnsanın “gülen bir cisim” olarak tarif edilmesi eksik betimdir.¹⁷

Şehrezûrî'nin aktardığına göre şeyhi Sühreverdî, yalnızca hâssa ile yapılan tarifi eksik betim olarak kabul etmemektedir.¹⁸ Şöyle ki zihin “gülen” kavramından insan kavramına geçiş yapabildiği gibi “yazan (*kâtip*)” kavramına da geçiş yapabilir. Çünkü “gülen” kavramının manası “kendisinde gülme yetisi olan” şeyi ifade eder. Dolayısıyla insanın “gülen” olduğu iltizam yoluyla bilinir. Şöyle ki iltizam yoluyla delalet sınırlandırılmaması ve kuşatılmaması başka şeylere geçişi de mümkün kılmaktadır. Şehrezûrî bu durumda öncelikle cinsin zikredilmesini daha sonra ise hâssaların tanımda yer alması gerektiğini belirtir.¹⁹

2. Misal Yoluyla Yapılan Tarif

Şehrezûrî, tanım (*had*) ve betim (*resm*) dışında tarif çeşitlerini de inceler. Bu tarif çeşitlerinden biri de “misal yoluyla” yapılandır. Misal yoluyla yapılan tarif, avâm ve mahiyeti tasavvur etmede kısıtlı olanlar için faydalıdır. Çünkü misal yoluyla yapılan tarif, tarif edilen şeyi bazı sabit sıfatlarından oluşmaktadır. Peygamberler ve filozoflar bu tarif yolunu çokça kullanırlar. Örneğin, aklın “nûr”; ayrık nefislerin “cin”; nefis ve beden “gemici ve gemi” olarak tarif edilmesi misal yoluyla elde edilmektedir.

Şehrezûrî, misal yoluyla yapılan tarifi, “nezîr” ve “şebîh” olarak ikiye ayırır. Nezîr yoluyla yapılan tarif, tarif edilen şeyin zatına daha çok benzerken; şebîh yoluyla yapılan tarif ise şeyin hallerine (*ahvâl*) daha çok benzer.²⁰

3. Kavram (Mefhûm) İtibariyle Yapılan Tarif

Kavram yoluyla yapılan tarif, Sühreverdî'ye göre açıklayıcı sözler içerisinde en faydalı olanıdır.²¹ Şehrezûrî, Sühreverdî'yi müteakiben hakikate yaklaştırması nedeniyle bu tür tarifi faydalı görür. Zira tarif edilen şeye ait bütün zâtîleri bilme imkânımız olmaması ve tarifte çok sayıda hataların bulunması nedeniyle gerçek tanımlara ve hakikate gerçek manada ulaşmak zordur. Kavram itibariyle yalpan tarifte ise hataların olması muhtemel değildir. Şöyle ki “insan nedir?” diye sorulduğunda “gülen, ayakta duran ve tümelleri idrak eden nefse sahip olan” kastedilir. Dolayısıyla yapılan tarif, tam tanım olur. Yapılan bu tarif başka bir zamanda “düşünen canlı, tırnakları geniş ve tüysüz” şeklinde değiştirilmesi Şehrezûrî ve Sühreverdî tarafından doğru kabul edilmemektedir. Onlara göre birinci tarifte ifade edilen zâtîler, kavram (mefhum) ve kastetme (inayet) açısından dardır. Şehrezûrî'nin diğer bir iddiası kavram yoluyla yapılan tarif, betim değildir. Zira betim, gerektirenlerden/levâzım meydana gelir. Kavram yoluyla yapılan tarifte ise kastetme vardır.²²

4. Tarifte (Hadd ve Resm) Ortaya Çıkan Hata Durumları

Şehrezûrî, Sühreverdî'nin *Telvihât* eserinde dikkat çektiği gibi hatalardan kaçınma konusunda kendimizi eğitmek için bazı örneklerine dikkat çekmektedir. Şehrezûrî'nin dikkat çektiği hata örnekleri şu şekildedir:

¹⁶ Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetül-İsrâk*, 1/273.

¹⁷ Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-İlâhiyye*, 1/96; Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetül-İsrâk*, 1/274.

¹⁸ Sühreverdî'ye göre “gülen” insan üzerine yüklenendir. Dolayısıyla “gülen” insanın kendisi veya cüzü olmamaktadır. Şihabeddin Sühreverdî, *el-Meşârî' ve'l-muârahât*, thk. Maksud Muhammedî - Eşref Ali Pûr (Müessesesi-i İnan, 1385), 103.

¹⁹ Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-İlâhiyye*, 1/96.

²⁰ Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-İlâhiyye*, 1/97.

²¹ Şihabeddin Sühreverdî, *Kitabü'l-mukâvemât*, çev. Ahmet Kamil Cihan - Salih Yalın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 50.

²² Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-İlâhiyye*, 1/97-98; Sühreverdî, *el-Meşârî' ve'l-muârahât*, 90-92; Sühreverdî, *Kitabü'l-mukâvemât*, 51.

- 1- Cinsin yerine varlık ve şeylik gibi umumi lazımların kullanılması tarifte hataya neden olur.
- 2- “Aşk, sevginin aşırılığıdır.” şeklinde yapılan tarifte olduğu gibi cins ve fasıldan biri diğerinin yerine kullanırsa hataya neden olur. Zira aşk, aşırı sevgidir.
- 3- Cins, türüyle tarif edilirse hataya neden olur. Mesela şerrin insanlara zulmetmek şeklinde tarif edilmesi gibi.
- 4- Tanım ve betim, tanımlanana (mahdûd) ve betimlenene (mersûm) eşit olması gerekir.
- 5- Kürsünün tanımında tahtanın kullanılması gibi konu, cins yerine konulursa hataya neden olur.
- 6- “Şarap, sıkılmış üzümdür.” ve “Kül, yanmış odundur.” örneklerinde olduğu gibi fasit (değişen) konunun cins yerine kullanılması hataya neden olur. Zira kül haline gelmiş olan odun, odun değildir. Benzer şekilde sıkılmış üzüm de üzüm değildir.²³
- 7- Parça (cüz), cins yerine kullanılmamalıdır. Örneğin insanın tanımında “düşünen canlı” yerine sadece “canlı” olduğunun söylenmesi yanlıştır. Zira “canlı” insana özgü kılındığında farklı şeylere yüklem olması mümkün değildir. Bu durumda “canlı” kavramının cins değil de sıfat olarak alınması gerekir. “Canlı olma” kayıtlı-düşünen (*nâtık*)- ve kayıtsız- (*lâ nâtık*)- şart koşulmamış bir şey olarak meydana gelir. Herhangi bir kayıt olmadan şart koşulmuş olsaydı bu durumda cinse ayırımı eklenmesi gibi bir durumdan bahsedilemezdi.²⁴
- 8- Edilgilerin (*infialler*), ayırım yerine kullanılması tarifte hataya neden olur. Çünkü bazı edilgiler arttıkça bozucu olabilir. Örneğin sıcaklık, sudan daha edildir. Ancak bazı edilgiler de arttıkça bozucu olmayabilir. Örneğin, psikolojik edilgiler ve semavî hareketleri örnek verebiliriz. Söz konusu ayırımlar sabit olduğu için arttıkça bozucu olmazlar.²⁵
- 9- Bilinse de bilinmese de bir şey eşit olduğu bir şey ile tarif edilmemelidir. Örneğin, “Çift, tek olmayandır.” şeklinde yapılan tarif hatalıdır. Zira tarif edenin (muarrif), tarif edilenden (muarref) daha bilinir (*e'raf*) ve daha açık (*eclâ*) olması gerekir. Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk* eserinde bilinme yönünden eşit olan “baba” ve “oğul” örneklerini vermektedir. Şöyle ki “Baba, oğlu olandır.” ve “Oğul, babası olandır.” şeklinde tarif edilmesi hatalıdır. Zira ikisi de bilinme önünden birbirine eşittir.²⁶
- 10- Bir şey kendisinden daha kapalı (*ehfâ*) olan bir şeyler tarif edilmemelidir. Örneğin, “Ateş, nefse benzeyen unsurdur.” şeklinde yapılan bir tarif geçerli değildir. Zira nefis ateşten daha kapalıdır.
- 11- Bir şey kendisiyle tarif edilmemelidir. Örneğin “Hareket, intikaldir.” şeklinde yapılan bir tarif geçerli değildir. Şehrezûrî'ye göre daha kapalı olan, bir yönden veya bazı kişilerin nezdinde bilinir olabilir. Ancak bir şeyin kendisiyle tarif edilmesi durumunda herhangi bir yönden bilinir olması mümkün değildir.
- 12- Bir şeyi, kendisiyle tarif edilen bir şeyle tanımlamaktan kaçınılmalıdır. Yani tanım, kısır döngü içermemelidir. Tarifte ortaya çıkan kısır döngü, açık (*devr-i sarîh*) ve gizli (*devr-i muzmar*) olarak ikiye ayrılır. Örneğin “Nitelik, kendisiyle benzerliğin gerçekleştiği şeydir.” şeklinde yapılan tarif bir mertebede kısır döngü içermektedir. Zira niteliğin tarifinde yer alan benzerlik ve benzer olmama kavramı “nitelikte ittifak” olarak tarif edilmektedir. Kısır döngü birden fazla mertebede olursa kapalı kısır döngü meydana gelir. “İki, ilk çift sayıdır.” tanımında “iki sayısı” ilk çift olarak tanımlanmıştır. Oysaki “çift” sayısı “iki eşit parçaya bölünen” olarak tarif edilir. Dikkat edildiğinde görülecektir ki “iki eşit parça” bilinmek için “iki” sayısının bilinmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla üçüncü mertebede ortaya çıkan iki kavramı, ilk baştaki iki kavramı tarif edebilmesi için bilmesi gerekir.²⁷
- 13- Tarifte, tekrardan kaçınılmalıdır. Örneğin “İnsan, düşünen cismanî bir canlıdır.” şeklinde yapılan tanımda “cismanî” kavramı tekrara neden olur. Zira “cisim olma” canlının kaplamında yer alır ve canlı cisme tazammunla delalet eder. Şehrezûrî, bazı durumlarda tarifte tekrarların olabileceğini belirtir. Benzer düşünce Sühreverdî'nin *et-Telvîhât* eserinde de görülmektedir. Şöyle ki iki bağıntılıda olduğu gibi zaruret durumunda tarifte tekrar olabilir. Zira iki bağıntılı beraber bilindiği için tarifte ikisi aynı anda yer alır. Bu durumda tarif edenin tarif edilenden önce bilinmesi gerekir, ilkesi açısından çelişki ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Şehrezûrî, iki bağıntılının bağıntıyı oluşturan sebeple birlikte bağıntıdan mücerret olarak alınması gerektiğini belirtir. Böylelikle tarif doğru bir şekilde ortaya konulabilir. Örneğin “Baba, baba olmak bakımından nutfesinden kendi türünden

²³ Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/99.

²⁴ Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/100; Kamil Kömürcü, *İsrâkî Düşüncede Mantığın Yeri* (Ankara: İlahiyât, 2014), 77.

²⁵ Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/99-100; Şihabeddin Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvîhat*, çev. Ahmet Kamil Cihan - Salih Yalın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 64-67.

²⁶ bk. Şihabeddin Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk (İsrâk Felsefesi)*, çev. Eyüp Bekiryazıcı - Üsmetullah Sami (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 30.

²⁷ Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/101; Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetü'l-İsrâk* 1/274-275; Şemsüddîn Şehrezûrî, *Hikmetü'l-İsrâk Şerhi*, çev. Tahir Uluç (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 59; Kutbuddin Râzî, *Tahrîrül-kavâidi'l-mantikiyye fi Şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye (el-Risâletü's-Şemsiyye içinde)*, thk. Muhsin Bîdârfer (Kum: Menşûrât-ı Bîdâr, 1426), 217; Mehmet Özturan, *İbn Sînâ Sonrası Kavram Mantığı-Kâtibi ve Kutbuddin Râzî Örneği* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 236-237.

başka bir şeyi var eden canlıdır.” tarifinde “oğlu” belirtmeye gerek yoktur. Zira baba ve oğul bağıntıdan soyutlanarak alınmıştır. “Başkasının onun nutfesinden” doğması bağıntıyı oluşturan sebeptir. Bu durumda “nisbetin” tekrar edilmesi gerekir.

İkinci bağlamda tarifte, ihtiyaç olunması durumunda tekrar olabilir. Şöyle ki türemiş olanlar (*müşâtâk*) tanımlandığında tekrara ihtiyaç duyulur. Örneğin “Siyah, siyah olması bakımından, siyahlığın kendisiyle kaim olduğu şeydir.” şeklinde yapılan tarifte “siyahlık” tekrar edilmiştir. Şehrezûrî, siyahlıkla nitelenen zatın iki itibarının olacağını belirtir. Birinci itibar, siyahlıkla nitelenen zatın, siyahlık niteliğiyle alınmasıdır. İkincisi itibar ise siyahlıkla nitelenen zatın tek başına alınmasıdır. Tarifte ise birinci itibar kullanılmalıdır. Zira siyahın, siyahlıktan mücerret olduğu sanılmaması için siyahlık niteliğiyle beraber siyahlıkla nitelenen zatın tarif edilmesi gerekir.²⁸

5. İbn Sînâ'nın Tarif Teorisi

İbn Sînâ'ya göre tanım (*had*), şeyin mahiyetine delalet eden söz öbeğidir. Dolayısıyla tanımın, şeyin kurucu unsurlarından yani cins ve ayırmadan meydana gelmesi gerekir. Zira tanımlanan şeyin mahiyetinin ortak kurucu unsuru cins, özel kurucu unsuru ise ayırmadır.²⁹ Cins ve ayırmadan her biri diğerinden farklıdır ve bunların toplamı tanımın parçalarıdır.³⁰ İbn Sînâ'nın ifadelerinden anlaşılacağı üzere tanımın, bileşik olması gerekir. Dolayısıyla tanımda yer alan “söz (*kavl*)” ifadesi bileşiktir. Şehrezûrî, tek bir sözcükle yapılan tanımların, lügat manasının anlaşılmasında fayda vereceğini belirtir. Tanımda yer alan “delalet eden” ifadesi ile kastedilen mutabakatla delalettir.³¹ Şehrezûrî, İbn Sînâ kadar kararlı olmamakla beraber tanımın bileşik bir söz öbeği olduğu düşüncesindedir. Diğer tanım, mahiyete mutabakatla delalet eden söz öbeği olarak tanımlanabilir.

Şehrezûrî tanımı (*hadd*), tam ve eksik olarak ikiye ayırır. Tam tanım, bir mahiyete ait olan zâtî unsurların tamamını içermektedir. Bu yüzden zâtî unsurlarda artma ve eksilme olmadığından ancak bir tane olur. Eksik tanım ise bir mahiyete ait olan cüzlerin bir kısmından oluşur. Cüzlerin az ve çok olmasına bağlı birden fazla olur ve farklı derecelere sahiptir. Tam tanım ve eksik tanım, tanım (*had*) isminde ortaklığa sahiptirler. Ancak tam tanım daha öncede ifade ettiğimiz üzere mahiyete mutabakatla delalet eden söz öbeğidir. Eksik tanım ise mahiyete iltizamla delalet eder. Cüzleri çok olan eksik tanım, cüzleri az olan eksik tanımdan “tanım (*had*)” ismine daha layık olduğundan eksik tanımlarda “teşkîk” bulunur.³²

İbn Sînâ'nın *el-İşârât* eserinde betim hakkındaki açıklamaları şu şekildedir:

Betim, bir şey kendisine özgü bütün araz ve hâssaların toplamından oluşan bir sözle tarif edildiğinde bu şey betim yoluyla tarif edilmiş olur.³³

Ele aldığımız cümleden anlaşıldığı üzere betim, bir şeyin haricinde olan şeylerle yani arazlarla tarif edildiği zaman betim olur.³⁴ Betim de tanımda olduğu gibi tam ve eksik olarak ikiye ayrılır Tam betim, yakın cins ve açık olan hâssa-i lazimedden oluşmaktadır. İnsanın yakın cinsi olan “canlı” ve hâssası olan “gülen” ile beraber “gülen canlı” şeklinde tanımlanması tam betim örneğidir. Eksik betim ise hâssa ile uzak cinsten oluşmaktadır. İnsanın “gülen cisim” ile betimlenmesi eksik betimdir.³⁵ Şehrezûrî'nin yapmış olduğu açıklamalar Meşşâîlerin görüşleridir. Sühreverdî ise betimi/resmi, hakikatin dışındaki arazlarla yapılan tanım olarak ifade eder.³⁶

6. Şehrezûrî'nin Tarif Konusunda İbn Sînâ'ya Yönelik Eleştirileri

İşrâkî felsefenin Meşşâî felsefeye yönelttiği temel eleştirilerin başında tarif konusu gelmektedir. Şehrezûrî, Sühreverdî'yi takip ederek tam tanıma eleştiriler yönelterek, doğru bilginin cins ve ayırımın bir araya getirilmesiyle elde edilemeyeceği görüşündedir. İşrâkî terminolojide cins, “genel cüz” olarak ifade edilirken; ayırım ise “özel cüz” olarak ifade edilmektedir.³⁷ İnsanın tam tanımı üzerinden Şehrezûrî'nin tam tanım konusuna ilişkin eleştirilerini ele alabiliriz. Şöyle ki Meşşâîlere göre insanın “düşünen canlı” olarak tanımlanması tam tanımdır. Tanımda yer alan “canlı” genel zâtî cüz, başka bir genel zâtînin cüzü değildir. Zira cins, nedir? sorusunun cevabında hakikatleri farklı olan şeyler üzerine söylenen zâtî tùmeldir. Hakikate özgü olan

²⁸ Şehrezûrî, *Resâ'ilü'ş-Şecereti'l-İlâhiyye*, 1/101-102; Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetül-İşrâk*, 1/275-276; bk. Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvihat*, 66-69.

²⁹ Ebu Ali İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, çev. Ali Durusoy vd. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 16.

³⁰ Ebu Ali İbn Sînâ, *Metafizik*, çev. Ekrem Demirli - Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 1/209.

³¹ Şehrezûrî, *Hikmetül-İşrâk Şerhi*, 61; Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetül-İşrâk*, 1/278.

³² Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetül-İşrâk*, 1/278; Benzer ifadeleri Tûsî'de de görmekteyiz. Bk. Murat Demirkol, *Tûsî'nin İbn Sina Savunması* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 52.

³³ İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, 17.

³⁴ Sühreverdî, *Hikmetül-İşrâk*, 32; Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvihat*, 64.

³⁵ Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetül-İşrâk*, 1/278.

³⁶ Sühreverdî, *Hikmetül-İşrâk*, 32.

³⁷ bk. Yasîn Hüseyin el-Veysî, *es-Sühreverdî el-İşrâkî ve nakduhu li'l-felsefeti'l-Yünâniyyeti* (Suriye: Dar-ı ninava, 2009), 125.

zâtî ise ayırım olarak isimlendirilir.³⁸

Şehrezûrî, Meşşâilerin tam tanımında genel ve özel zâtîsinin yani cins ve ayırımdan oluşması gerektiğini kabul ettiklerini söyler. İshrâk felsefesine özgü olan terminolojiyi Meşşâî terminoloji ile birlikte okuyan Şehrezûrî, cins ve ayırımı tanımlar. Söz konusu genel zâtî, bir başka genel zâtînin parçası olmayandır. Dolayısıyla nedir? sorusunun cevabında değişen tümel hakikatin genel parçasına “cins” denir. Mahiyete özgü olan parçaya ise “ayırım” denir. Şehrezûrî akabinde Meşşâilerin bilgiye ulaşma yöntemini aktarır. Meşşâîlere göre bilinmeyen bir şeyin bilgisine, bilinen bir şeyden hareketle bilinir. Şehrezûrî’ye göre insanın tanımında yer alan genel zâtî olan “canlı” tek başına insanın bilgisine ulaştırılmaz. Zira “canlı” insan ve diğer canlılar arasında ortaktır. Diğer yandan insana özgü özel zâtî olan “düşünme” başka bir yerde bilmeyen için bilinir ve anlaşılır değildir. Bu durumda düşünmeyi bilmeyen insanı da bilmemeye devam edecektir. Başka canlılardan hareketle bilinmeye çalışıldığında bu durumda özel zâtî olamayacaktır ki bu durum çelişkiye neden olur.³⁹ Şehrezûrî yapmış olduğu akıl yürütmenin geçerliliğini ayırımın, müşahede ile idrak edilmesine ve bilinen bir şey olması şartına bağlar. Zira ayırım, tanımlanacak şeye özgü olur; müşahede ve duyu yoluyla bilinmez ise bilinmek istenen bağlamında bilinmemeye devam eder. Bu durumda tanımlamak bilmek için ya beş duyu yoluyla ya da müşahede yoluyla aklın keşfettiği açık akledilir şeylerle veyahut başka bir yolla ulaşılır. Söz konusu şeylerin tamamı, tanımlanan şeye özgü olursa bilgi tanıma ulaşılır.⁴⁰

Şehrezûrî’nin yöneltmiş olduğu diğer bir eleştiri, tanımında yer alacak olan zâtîlerin tümünün tanıma dâhil edildiğine dair kesin bir kanaatin olmayacağına yöneliktir. Şöyle ki genel ve özel zâtîlerin tümünün tanımında yer aldığından emin olunmadığı durumda “Başka parçalar veya nitelikler olsaydı, onları bilirdim.” denilmesi anlamsızdır. Zira bilinmeyen şeyler çok fazla olmasına rağmen insanın bilgileri ise daha azdır. Ayrıca “Bir başka zâtî olsaydı, o zâtî olmadan mahiyeti bilemezdim.” denilmesi de anlamsızdır. Şehrezûrî’nin düşüncesinde hakikatin tamamen bilinmesi ancak bütün zâtîlerin bilinmesine bağlıdır. Bu durumda bazı zâtîlerden habersiz olunması durumunda, tam tanıma ulaşmamız mümkün değildir. Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere beş duyu ve müşahede yolu olmadan bütün zâtîleri bilmemiz mümkün değildir. Bunun zorluğunu Aristoteles ve İbn Sînâ dile getirmişlerdir. Bundan dolayı mahiyetin bütün zâtîlerini içeren tam tanıma ulaşmak mümkün olmamaktadır. Meşşâilerin çoğu, bu bağlamda tam tanımdan vazgeçip hâsallardan oluşan betimlere yönelmişlerdir. Sonuç olarak Şehrezûrî’ye göre Meşşâilerin zikretmiş olduğu yöntem ve yolla doğru tarife ulaşmak mümkün değildir. O halde bir şeyin tanımına nasıl ulaşabiliriz? Şehrezûrî’ye göre bu durumda tanımlanan şeye, toplu halde özgü olan şeylerle tanım yapılabilir. İnsanın “gülen, yazan, dik duran, tüysüz ve yassı tırnaklı” olarak tarif edilmesi fayda verir. Yapılan tarifte yer alan bütün nitelikler insanda birleşir ve müşahede yoluyla elde edilebilir.⁴¹

Şehrezûrî eserinde tarifteki zorluğun, hakikat ve mahiyet açısından olduğunu söyler. *eş-Şecere*⁴² eserinde olduğu gibi *Hikmetü’l-İshrâk* eserinin şerhinde de kavram yoluyla yapılan tarifi, hakikat bakımından yapılan tarif kadar faydalı olacağını belirtir. Bu iddiasını İshrâk felsefesi üstadı Sühreverdi’nin *el-Meşârî’ ve’l-muâtârahât* eserinden alıntı yaparak destekler. Sühreverdi’ye göre kavram yoluyla yapılan tarif (*ta’rifü’l-müsemma bi-eczâil-mefhûm*), hakikat yönüyle yapılan tanım kadar faydalıdır. Zira daha önce de ifade ettiğimiz üzere gerçek tariflerin oluşturulması zordur. Kavram yönünden yapılan tarifte ise zikredilen zorluklar bulunmaz. Şöyle ki insan ile “gülen, dik duran ve tümelleri idrak eden bir nefse sahip canlı” kastedilirse yapılan tarif “tam” olur. İfade edilen insanın tarifi, “konuşan, geniş tırnaklı ve tüysüz canlıdır.” olarak değiştirilemez. Söz konusu birinci yapılan tarifte ifade edilen şeyler, kavram (mefhum) ve kastetme (inayet) yönündendir. Tarifi zâtîlerinde artma ve eksilme olmadığı kuralı kavram yoluyla yapılan tarifte de geçerlidir. Bu şekilde yapılan tariflerde hata meydana gelmez. Şehrezûrî ve Sühreverdi’ye göre kavram yoluyla yapılan tarif, betim değildir. Zira betimler, tanımlanan şeyin gerektirenlerinden/levâzım oluşur. Dolayısıyla betim yapan, ismin yüklemelere ait olmadığını ve zihnin yüklemelerden kendisine geçiş yaptığı bir şeye ait olduğunu kabul eder. Bu şekilde Sühreverdi, nazar ehlinin faziletlerinin de meylettği kavram yönünden tanımın, hakikati açıklayan tariften daha iyi ve daha doğru olduğunu açıklamış olur.⁴³

7. Tarif Konusunda Şehrezûrî’nin Ele Aldığı Tartışmalar

Fahreddin Râzî’den (öl. 606/1210) sonra yaşamış olan birçok filozof eserlerinde tarif konusunu ele aldıktan sonra Râzî’nin tarif konusuna yönelttiği eleştirileri ele alarak bunlara yönelik çeşitli çözüm önerileri getirdikleri görülmektedir. Benzer yaklaşımı *Keşfü’l-esrâr* yazarı Hûnecî’de de (öl. 646/1248) görmekteyiz. Kendisi mezkur eserinde tarif konusunu ele aldıktan sonra tarif

³⁸ Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetül-İshrâk*, 1/282; Şehrezûrî, *Hikmetü’l-İshrâk Şerhi*, 63-64.

³⁹ Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetül-İshrâk*, 1/282.

⁴⁰ Şehrezûrî, *Hikmetü’l-İshrâk Şerhi*, 64.

⁴¹ Şehrezûrî, *Hikmetü’l-İshrâk Şerhi*, 64-65.

⁴² Bk. Şehrezûrî, *Resâ’ilü’ş-Şecere’l-ilâhiyye*, 1/97-98.

⁴³ Sühreverdi, *el-Meşârî’ ve’l-muâtârahât*, 90-92; Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetül-İshrâk*, 1/284; Şehrezûrî, *Hikmetü’l-İshrâk Şerhi*, 65.

hakkındaki şüphelere yer vererek çözümler sunar. Hûnecî ilk olarak mutlak olarak bilinen veya mutlak olarak bilinmeyen bir şeye yönelmenin mümkün olmadığı iddiasını alır. Daha sonra tarifin, kendisiyle yapıldığı iddiasını ele alarak çözümler getirir.⁴⁴

Şehrezûrî de *eş-Şecere* eserinde tarif konusuna yöneltilen eleştirileri ele alır. Bu eleştirilen birincisine göre talep edilen (matlub), mutlak olarak biliniyorsa tekrardan bilinmek istemez. Zira bu durum “tahsîlü'l-hâsıl”⁴⁵ anlamına gelir. Söz konusu talep edilen, hiçbir şekilde bilinmiyorsa zihnimizde onu bilmeye yöneltecek bir bilgi yer almadığından bilinmesi mümkün değildir.⁴⁶ Şehrezûrî bu iddiayı kabul etmeyerek, bilinmeyen bir şeyin bazı yönlerden bilinir olabileceğini söyler. Dolayısıyla “bilinmeyen (*meçhul*)” bir yönden bilinir olduğundan zihin bilmek için ona yönelir. Bilinmeyen mutlak manada bilinmez ise bu durumda onun talep edilmesi Şehrezûrî'ye göre mümkün değildir.⁴⁷

Şehrezûrî'nin tarif konusunda ele aldığı ikinci eleştiri ise bir şeyin kendisi ile tarif edilemeyeceğine yöneliktir. Fahreddin Râzî'ye göre mahiyetin, parçaların tamamı ile tarif edilemez. Zira mahiyetin parçaları, mahiyetin kendisinden ibarettir. Râzî'nin diğer bir argümanı ise mahiyetin parçalarının bir kısmıyla tarifin yapılamayacağına yöneliktir. Son olarak Râzî, mahiyetin haricî olan şeylerle (*umûru haricî*) tarif edilemeyeceği görüşündedir.⁴⁸ Râzî bu üç ihtimalden biriyle mahiyetin bilgisine ulaşamayacağını iddia eder.⁴⁹

Şehrezûrî Râzî'nin iddialarının doğru olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü “mahiyetin parçalarının tamamı” ifadesi ile Râzî'nin maksadı tam olarak anlaşılmamaktadır. Burada kastedilen mahiyetin (*hey'et-i ictimâiyye*) dışında kalan parçalar ise bu durumda mahiyetin kendisi olmaz. Eğer parçalarının bütününden kastedilen mahiyetle beraber olanlar ise Fahreddin Râzî'nin ifade ettiği gibi mahiyetin kendisi olur. Ancak Şehrezûrî, mahiyetin dışında olan bütün parçalarla ve mahiyetin bazı parçalarıyla da tarif yapılabileceği görüşündedir.⁵⁰

Yukarı ifade ettiğimiz üzere Râzî'nin diğer bir argümanı ise mahiyetin parçalarının bir kısmıyla tarifin yapılamayacağına yöneliktir. Şehrezûrî, Râzî tarafından ortaya atılan bu argümanı doğru kabul etmemektedir. Ona göre tarif edenin, bütün için olması mümkündür. Ancak tarifin, mahiyetin parçalarının her birinin tarif edeni değildir. Dolayısıyla bazı parçalar tarifte yer almazken bazıları ise başka bir durumda bilinebilir. Şehrezûrî son olarak mahiyetin haricî olan şeylerle (*umûru haricî*) tarif edilemeyeceği görüşünü ele alır. Şehrezûrî'ye göre hâricî olan şeylerle yapılan tarif, mahiyet ile haricî özellik arasındaki özelleşmenin bilgisine dayanmamaktadır. Burada sadece bu özelleşmeye dayanmaktadır. Şehrezûrî mahiyetin bilinmesi için özelleşmiş olanın bilgisini şart koşarken, buna karşın mahiyete özgü olan bilginin mahiyetin kendisinin bilgisine dayandırılmasını kabul etmemektedir. Aksine burada mahiyetin bilgisi, arazların bilgisine dayanır. Şöyle ki mahiyetin iki sabit niteliğinin (vasıf) olması mümkündür. Bilinmektedir ki bu iki nitelik mahiyete ilişmektedir ve başkalarına da özgü olabilir. Tarifte kullanılacak olan haricî özellikler, tarif edilen mahiyete özgü olması durumunda sonsuz sayıda şey bilinmeyeceğinden bu şekilde bir tarifin yapılması da mümkün olmayacaktır.⁵¹

Sonuç

Çalışmamızda yaşadığı dönem itibarıyla önemli bir konuma sahip olan Şehrezûrî'nin tarif konusundaki görüşleri, tartışma konusu olarak ele alınan problemlere odaklanmak suretiyle ele alınmıştır. İlk olarak, Şehrezûrî'nin, *eş-Şeceretü'l-ilâhiyye*'de tarif konusunu nasıl ele aldığı incelenmiş; daha sonra Sühreverdî'nin *Hikmetü'l-İsrâk* eserine yazdığı şerhteki fikirlerine dayanarak ortaya konmuştur. Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-ilâhiyye*'de Meşşâî tarzda tarif konusunu incelerken; *Hikmetü'l-İsrâk* şerhinde ise Sühreverdî'nin görüşleriyle paralel tarifi daha farklı bir şekilde tanımlama yoluna gittiği gözükmektedir.

Şehrezûrî, tarif konusunu tarif eden-tarif edilen arasındaki ilişkiden yola çıkarak incelemektedir. *eş-Şeceretü'l-ilâhiyye*'de tarifin

⁴⁴ Efdalüddîn Hûnecî, *Keşfü'l-esrâr 'an gâvâmizil-efkâr*, thk. Khaled El-Rouayheb (Tahran: Iranian Institute of Philosophy and Institute of Islamic Studies Free University of Berlin, 1389), 62-68.

⁴⁵ Bilinen bir şeyin bir daha bilinmek istemeyeceğini ve bunun mümkün olmadığını ifade eden kurala “Tahsîlü'l-hâsıl” denir. Bk. Mehmet Özturan, “İslam Mantık Geleneğinde Tanım Teorisi Eleştirilerine Bir Giriş: Tam Tanım, Kendisiyle Tanım Mıdır?”, *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2018), 110.

⁴⁶ Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şeceretü'l-ilâhiyye*, 1/102; bk. Efdalüddîn Hûnecî, *Keşfü'l-esrâr 'an gâvâmizil-efkâr*, thk. Khaled El-Rouayheb (Tahran: Iranian Institute of Philosophy and Institute of Islamic Studies Free University of Berlin, 1389), 62.

⁴⁷ Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şeceretü'l-ilâhiyye*, 1/104.

⁴⁸ Fahreddin Râzî, *Mantiku'l-mulahhas*, thk. Ehad Ferâmerz Karâmelikî, Âdine Asgarînjâd (Tahran: Dânişgâh-ı İmam Sâdık, 1381), 102; bk. Özturan, “İslam Mantık Geleneğinde Tanım Teorisi Eleştirilerine Bir Giriş: Tam Tanım, Kendisiyle Tanım Mıdır?”, 88.

⁴⁹ Özturan, “İslam Mantık Geleneğinde Tanım Teorisi Eleştirilerine Bir Giriş: Tam Tanım, Kendisiyle Tanım Mıdır?”, 88.

⁵⁰ Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şeceretü'l-ilâhiyye*, 1/106.

⁵¹ Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şeceretü'l-ilâhiyye*, 1/105.

sınıflarını mantık geleneğine uygun olarak ele almasının yanı sıra “misal yoluyla” ve “kavram yoluyla” yapılan tariflerle ilgili açıklamalara da yer vermektedir. Şehrezûrî gerçek tarife ulaşmanın zorluğunu dile getirerek “kavram yoluyla” yapılan tarifi bilinmeyene ulaştırması açısından daha faydalı olacağı görüşündedir. Tarifte dikkat edilmesi gereken kuralları Sühreverdî'nin Meşşâî tarzda telif ettiği *et-Telvihât* adlı eserinde olduğu şekliyle incelemektedir.

Şehrezûrî *Hikmetü'l-işrâk* eserine yazdığı şerhte ise İbn Sînâcî tarif nazariyesini eleştiri konusu yapmaktadır. Yapılan eleştirilerin temelinde tarifi, cins ve ayırmadan oluşması gerektiği iddiası yatmaktadır Şehrezûrî'ye göre cins (*genel cüz*) ve ayırım (*özel cüz*) tam olarak belirlemek mümkün değildir.

Son olarak Fahreddîn er-Râzî'nin İbn Sînâcî tarif eleştirisi üzerinde durulmaktadır. Burada Râzî'nin iddiaları incelendikten sonra Şehrezûrî'nin, Râzî'nin bu iddialarına karşı eleştirileri ele alınmıştır. Şehrezûrî'nin ele aldığı Râzî'nin iddialarının benzer bir şekilde Hûnecî tarafından ele alındığı görülmektedir.

Kaynakça | References

- Akyol, Aygün. *Şehrezûrî Metafiziği*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Cihan, Ahmet Kamil. "Sühreverdî ve İsrâkîlik". *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*. ed. M. Cüneyt Kaya. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Demirkol, Murat. *Tûsî'nin İbn Sina Savunması*. Ankara: Fecr Yayınları, 2010.
- Fahreddin Râzî. *Mantıku'l-mulahhas*. thk. Ehad Ferâmerz Karâmelikî, Âdîne Asgarînijâd. Tahran: Dânişgâh-ı İmam Sâdık, 1381.
- Hûnecî, Efdalüddîn. *Keşfü'l-esrâr 'an âjavâmizi'l-efkâr*. thk. Khaled El-Rouayheb. Tahran: Iranian Institute of Philosophy and Institute of Islamic Studies Free University of Berlin, 1389.
- İbn Sînâ, Ebu Ali. *İşaretler ve Tembihler*. çev. Ali Durusoy vd. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- İbn Sînâ, Ebû Alî. *Mantığa Giriş*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- İbn Sînâ, Ebu Ali. *Metafizik*. çev. Ekrem Demirli - Ömer Türker. II Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- Kömürçü, Kamil. *İsrâkî Düşüncede Mantığın Yeri*. Ankara: İlâhiyât, 1. Basım, 2014.
- Köroğlu, Burhan. "Şehrezûrî". 38/462-466. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2010.
- Kutbuddin Râzî. *Tahrîrû'l-kavâidi'l-mantikiyye fi Şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye (el-Risâletü's-Şemsiyye içinde)*. thk. Muhsin Bîdârfer. Kum: Menşûrât-ı Bîdâr, 3. Basım, 1426.
- Özturan, Mehmet. *İbn Sînâ Sonrası Kavram Mantığı-Kâtibi ve Kutbüddin Râzî Örneği*. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Özturan, Mehmet. "İslam Mantık Geleneğinde Tanım Teorisi Eleştirilerine Bir Giriş: Tam Tanım, Kendisiyle Tanım Mıdır?" *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2018), 83-114.
- Sühreverdî, Şihabeddin. *el-Meşârî' ve'l-muâtârahât*. thk. Maksud Muhammedî - Eşref Ali Pûr. Müessesesi-i İnan, 1385.
- Sühreverdî, Şihabeddin. *Hikmetü'l-İsrâk (İsrâk Felsefesi)*. çev. Eyüp Bekiryazıcı - Üsmetullah Sami. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Sühreverdî, Şihabeddin. *Kitabü'l-mukâvemat*. çev. Ahmet Kamil Cihan - Salih Yalın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.
- Sühreverdî, Şihabeddin. *Kitâbü't-Telvîhat*. çev. Ahmet Kamil Cihan - Salih Yalın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Şehrezûrî, Şemsüddîn. *Hikmetü'l-İsrâk Şerhi*. çev. Tahir Uluç. İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Şehrezûrî, Şemsüddîn. *Nüzhetu'l-ervâh*. çev. Eşref Altaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Şehrezûrî, Şemsüddîn. *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye fi 'ulûmi'l-hakâ'iki'r-rabbâniyye*. thk. Necefkulî Habîbî. 3 Cilt. Tahran: Müessesesi-i Pijuheş-i Hikmet ve Felsefe-i İnan, 1373.
- Şehrezûrî, Şemsüddîn. *Şerhu Hikmetil-İsrâk*. thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih - Tefvîk Alî Vehbe. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-sekafeti'd-diniyye, 2012.
- Şehrezûrî, Şemsüddîn. *Şerhu't-Telvîhat*. Damad İbrahim Paşa, 819.
- Veysî, Yasîn Hüseyin el-. *es-Sühreverdî el-İsrâkî ve nakduhu li'l-felsefeti'l-Yûnâniyyeti*. Suriye: Dar-ı ninava, 2009.
- Yalın, Salih. "Şehrezûrî'de Aile Ahlâkı". *Bilimname* 17/2 (2009), 229-243.
- Ziyâî, Hüseyin. "İsrâkî Gelenek". çev. Şamil Öçal - Hasan Tuncay Baçoğlu. *İslam Felsefesi Tarihi*. ed. Seyyid Hüseyin Nasr - Oliver Leaman. İstanbul: Açılım Kitap, 2. Basım, 2017.

